

DEDEM KORKUT KİTABI'NIN NAZIM BÖLÜMLERİNİN YAPISI ÜZERİNE*

TOFIG DAVUD OĞLI MELIKOV

Dedem Korkut Kitabı (*Kitab-ı Dedem Korkut*) Destanı, Türk Oğuz boylarının en eski ve eşsiz yazılı âbidesidir. XV. yüzyılda yazıya geçirilen bu destan, Ortaçağ erken dönem Türk toplumunun incelenmesi için büyük bir öneme sâhiptir. *Dedem Korkut Kitabı*'nda "göçebelerin genel bakış açıları ve genel sosyal-hayati gelenekleri, amaçları ve toplum yapısıyla bütün dünyaları..." canlanmıştır. [1. s. 544].

Dedem Korkut Kitabı aynı zamanda Oğuzların torunları olan Türkmenlerin, Azerilerin ve Türklerin estetik kültürlerinin ilerideki gelişimine büyük ölçüde etkide bulunmuş dikkate değer bir edebiyat eseridir.

Destan, mensur hikâyeleri manzum bölümlerin izlediği 12 savaş boyundan oluşmaktadır. Eserde hikâye nesirle, ancak kahramanların konuşması -bütün konuşmalar nazım formu taşıyor anlamına gelmemesine rağmen- şiirlerle anlatılır.

Bilindiği gibi *Dedem Korkut Kitabı*'nın el yazmalarında, Vatikan nüshasındaki bir hadise dışında, nazım bölümleri ayrılmamaktadır. [2] Bununla beraber dstandaki anlatımın karma karakteri rahat izlenmekte ve belirgin terimlerle ifâde edilmektedir. Aktarma konuşma, kural olarak nesir ise, *aytmak* "söylemek", *demek* "konuşmak, demek", nazım ise, *soylamak* "söylemek, şarkı söylemek", fiilleriyle başlamaktadır. Nazımlı konuşma öncesinde genellikle *soylar, görelim hanım ne soylar* kelimeleri tekrarlanmaktadır.

Nadir olaylarda "şiir, şarkı" anlamına gelen *soylama* ismi, nazım bölümlerinin önünde yer almaktadır. Bu terimin destanın şiirsel konuşma karakterini daha iyi yansıttığını hesaba katarsak, *Dedem Korkut Kitabının* nazım bölümlerini *soylama* terimiyle belirtmek gerektiği kanısındayız.

Soylama nazım yapısı özelliğinde neleri barındırmaktadır? Bu soruya cevap verebilmek için eski Türk şiirinin genel çizgileri üzerinde durmak gereklidir.

Bilindiği gibi bu şiirin günümüze dek uzanan en eski örneklerini VIII.-X. yüzyıllarda yazılan Uygur Manihey şiirleri oluşturmaktadır. Yapılarına göre bu eserler Türk edebiyatı geleneğinin en eski şiir şekillerinden biri olan aliterasyonlu şiirlere aittir. Uygur Manihey şiirlerinin özelliği "düşey (başkafiyeli)" aliterasyonlu, yani mısralardaki hece sayılarının serbest oluşunda, zorunlu ses tekrarları sistemine uymasından-

* Daha önce *Sovyetskaya Türkologiya* 1988/1, s. 28-33'de yayımlanan "O strukture stihotvornih tekstov" "Knigi moego deda Korkuta" başlıklı Rusça'sından Türkçeye Muvaffak Duranlı tarafından tercüme edilmiştir.

dır. Bütün bu nitelikler bizce bilinen ilk eski Türk şairi *Aprın Çor Tigin*'in lirik şiirinde de vardır:

Kasınçığımın ö(yü)
Kadgurur men
Kadgurduk(ça) kaşı körtlem
Kavışığısayur men.

Küçüğümü (sevgilimi) düşünüyorum
Ve hasret çekiyorum (onun için);
Daha fazla hasret çektikçe, kara kaşım;
Kavuşmak istiyorum (seninle)

Öz amrakımın öyür men
Öyü evirür men ödü.../çün
Öz amrak(ımın)
Öpügseyür men

Kendi sevgilimi düşünüyorum;
Daha fazla düşündükçe...
Sevgilimi
Öpmek istiyorum!

Barayın tiser
Baç amrakım
Baru yime umaz men
Bagırsakım

Varmak istiyorum (sana)
Güzel sevgilim,
Fakat varamıyorum
Merhametlim!

Kireyin tiser
Kiçikliyem
Kirü yime umaz men
Kin yıpar yıdığım

Girmek istiyorum (senin evine)
Küçüğüm,
Fakat bir türlü giremiyorum,
Güzel kokulum!

Yaruk teñgriler
Yarlıkazunun
Yavaşım birle
Yakışpan adrımalım

Aydınlık yüzlü tanrılar
Tasvip etsinler:
(Biz sevgilimle) melek huylumla
Birleşip ve bir daha ayrılmayalım!

Küçlüğ priştiler
Küç birzünün
Közi karam birle
K(ül)üşüp(en) oluralım [3. s. 14]

Kudretli melekler
Bize güç versinler:
Biz kara gözlümle
Birlikte neşe içinde yaşayalım (diye)! (3.
s. 14)

Verilen örnekte görüleceği üzere *Aprın Çor Tigin*, *aaaa; bbbb* sistemine göre kıta sınırlarında her dizenin başlangıç seslerini bilinçli olarak mükemmel bir surette aliterasyonlaştırmaktadır. Baş kafiyesi (düşey)'den başka bu şiirde kelime içi (yatay) aliterasyonla, yani mısra içindeki bir ünsüzün tekrarı (meselâ: *kadgurduk(ça) kaşı körtlem*) ve fiil türü son kafiyeyle karşılaşılmaktadır. [4].

Aliterasyonlu mısra pretürk dilinin doğal kanunlarının zemininde oluşmuştur. Bu konudan bahseden ünlü Polonyalı türkolog Prof. Tadeusz Kowalski "Türk dillerinde kelime başındaki sesler kolaylıkla tespit edilirken, kelime sonundaki sesler kendisinden sonraki seslerle teması sayesinde düşerek kayboluyor. Bundan başka pretürk dilinde ana vurgunun kök heceye, baştaki kelimeye konduğunu göz önünde

bulundurursak, ritmik ses öğelerini bulmak için şâirlerin kelimelerin başlangıç seslerine, yani aliterasyona baş vurmalarının sebepleri de kolaylıkla anlaşılabilir olur.” (s. 151-152) diye belirtmiştir.

Dedem Korkut Kitabında da anaforik aliterasyonun genişçe kullanıldığı şiirlerle karşılaşılmaktadır:

*Karanlık aksam olanda günü toğan
Kar ile yağmur yağanda er kibi turan
Kara hoç atlar gördüğünde kişneşdüren
Kızıl deve gördüğünde buzlaşduran (7, c. 25—26)*

Karanlık aksam olduğunda senin için güneş doğar,
Kar ve yağmur yağdığında sen yiğit olursun,
Kara güzel atlar gördüğünde onları kişnetirsin
Kızıl develer gördüğünde onları böğürtürsün (7. s. 25-26)

Destan içinde aliterasyonlu şiirler kuraldan daha fazla istisna olarak görülmektedir. Aliterasyon stilistik üslûp olsa da soylamada fazlaca kullanılmıştır. Eski Türk nazımında farklı olarak soylamadaki temel kompozisyon üslûbu destanda bilinçlice yararlanılan paralelizmdir.

Türk şive ve lehçelerinde ön ek yoktur, Türkçede kelime yapımı, kelime gövdesine gelen eklerin birleşmesi yoluyla olmaktadır. Türkçede cümle bölümlerinin yerleşimi de sentaktik değişmezlik kuralına bağlıdır; yani her kelime cümle içinde kendi belirli yerine sahiptir. Sentaktik değişmezlik ve eklemcilik kanununa göre Türk prosodisinin temel aracının paralelizm olması tabiidir. Tadeusz Kowalski'nin söylediği gibi “kıta, ölçü, kafiye ve aliterasyon -ki bunlar sonraları gelişmiş Türk halk edebiyatının orijinal yapısını teşkil etmektedirler- iki faktörün: dil morfoloji, sentaktik kanunların ve simetriye ağırlık veren özel estetik yönelimleri içeren yapı kanunlarının karşılıklı etkileşimiyle oluşmuşlardır.”[5].

Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümleri, paralelizmin sıkı şartlandırılmasında Türk kafiye, kıta ve ölçü şekillerinin gelişimini sürdürdüğünü inandırıcı bir tarzda göstermektedir,

*Karşı yatan kara dağı sorar olsan
Ağam Beyregün yaylası-y-idi
Ağam Beyrek gideli yaylarım yok*

Sen karşıda duran kara dağı sorarsan,
Orada benim büyük Ağabeyim Beyrek'in yaylaları vardı,
Büyük ağabeyim Beyrek gideli beri benim yaylarım yok

*Şovuk şovuk şularını şorar olsañ
Ağam Beyregün içidi-y-idi
Ağam Beyrek gideli içerüm yok*

Soğuk sularını sorarsan,
Bu suyu büyük ağabeyim Beyrek içerdi,
Büyük ağabeyim Beyrek gideli beri bu suyu için (adamı)ım yok.

*Tavla tavla şahbaz atları sorar olsañ
Ağam Beyregüñ binidi-y-idi
Ağam Beyrek gideli binerüm yok...* (7, c. 46)

Hızlı koşan sürü atları sorarsan,
Onlara büyük ağabeyim Beyrek binerdi,
Büyük ağabeyim Beyrek gideli beri onlara binen (adam)ım yok. (7, s. 46)

Bu nazım bölümü, kıta paralelizminin bütün çizgilerine sahiptir. Eğer onu üç dizeye bölecek olursak, maddî mutluluğun ve iç çöküntünün, tabîî ve ruhî durumun belirtilerinin kıyaslanmasında psikolojik paralelizimde yaratılan amebeyn (ikilik) kompozisyon formlarından birini elde ederiz.

Sentaktik paralelizm sayesinde bu soylamada redifli kafiye de bulunmaktadır. Hem de soylamadaki kafiye, Aprın Çor Tigin'in şiirinde şâirin irâdesi dışındaymış gibi var olan kafiyeden daha mükemmeldir. *Dedem Korkut Kitabı*'nda kafiye önemli manzum üslûplardan biri gibi düşünülüp yumuşatılmıştır ve şiirin ses yönünden temel başlangıç organizasyonu olmuştur. Burada Arap-Fars edebiyatının belirgin etkisi görülmektedir. Edebiyatları islâmî kültürün büyük etkisinde kalmış olan Türk halklarının prosodisinde, nazım şekli sisteminde önemli yapı değişikliklerinin olduğu, aliterasyonun ve anafurun rolünün azaldığı, tersine olarak da kafiyenin daha mükemmelleştiği ve çok yönlüleştiği bilinmektedir. T. Kowalski Türkçe dili halkların şiirinde aliterasyon ve kafiyenin birbirlerine oranlarının ters olduğunu belirtmiştir. "Kafiye Türkçede mevcut olsa da, onun gelişmesi, hiç şüphesiz, Arap ve Fars şiirinin etkisiyle olmuştur. İslâmî kültürden uzakta kalan Altay haklarında kafiye Fars-Arap etkisine maruz kalan Osmanlı halk şiirindekinden daha basittir, çünkü Altay halklarında aliterasyon daha güçlü gelişmiştir. Kafiyenin mükemmelleşmesi ölçüsünde aliterasyon sadeleşir. Şüphesiz bu, kafiye bilen fakat aliterasyonu bilmeyen Fars-Arap şiirinin etkisinin bir sonucudur." (5, s. 150).

Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinde yeni sillabik-hece nazım sisteminin oluşma süreci görülebilmektedir. Paralelizmlerin ve amebeyn (ikilik) kompozisyonun etkis altında dördüncü hece sonrasındaki arayla yedili hece ölçüsü ile yapılmış beyitler belirlenmektedir. (yani 4-3 ölçüsü)

*Vay göz açıp/ gördüğüm
Könül virüp/sevdigüm* (7, c. 42)

Vay (sevdiğim) göz açıp seni gördüm
Gönül verip seni sevdim (7, s. 42)

Yücelerden/yücesin
Kimse bilmez/niçesin (7, c. 71)

Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin (7, s. 7E1)

Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinde yedili hece ölçüsünden başka sekiz, on bir, on iki vb. ölçülere de rastlanmaktadır. Bâzı soylamalar fiil kafiyesine ve değişik hece sayılarına sahip beyitlerden oluşur.

Kanı didüğün big erenler
Dünya benüm diyenler
Ecel aldı yir gizledi
Fâni dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahır son uçı ölümlü dünya (7, c. 33)

Nerede benimle şarkı söyleyen beyler-yiğitler,
Dünya bize aittir diyenler.
Ölüm onları aldı, toprak da gizledi,
Bu fani dünya kime kaldı
Gelişli ve gidişli dünya,
Kaçınılmaz sonlu dünya. (7, s. 33)

Türk şiirinde beyitin dörtlüğe geliş formu olduğu bir gerçektir. *Dedem Korkut Kitabı*'nda dörtlüğün henüz mükemmelleşmemiş ilk örneklerinin görülebildiği nazım bölümleriyle karşılaşılmaktadır.

Yücelerdan yücesin
Kimse bilmez niçesin
(Görklü Tanrı)
Niçe cahiller seni gökde arar yirde ister
Sen hod mü'minler könlindesin (7, c. 71)

Yücelerden yücesin,
Kimse bilmez nicesin,
Kutsal Tanrı,
Pek çok aptal seni göklerde arar, yerde bulmak ister,
Sen ise (doğrudan doğruya) inanmışların kalbindesin. (7, s. 71)

Bu soylamada açık şekilde dörtlüğün oluşma meyilleri izlenmektedir.

Şüphesiz, hece edebî Türk nazım sistemidir. Fakat onun şekillenmesinde Fars-Arap edebiyat geleneği de belirgin bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi X. yüzyılda Türklerin islâmiyeti kabulüyle Türk edebiyatına Fars-Arap kültürünün yoğun etkisinin girişi baş-

lamıştır. Bunun sonucunda batı Türklerinin şiirinde büyük değişiklikler olmuştur. Aliterasyonlu şiir yerine sillabik nazım sistemi şekillenmiştir.

Fars Arap şiir bilgisinin etkisinin soylama türlerinin yapısına da tesir ettiği görülmektedir. Bu *Dedem Korkut Kitabı*nın ilk boyundaki nazım bölümünde lirik kadın kahramanın portresinin tasvirinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

*Beri gelgil başum bahtı ivüm tahtı
İvden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına benzer al yanaqlum
Kavunum vieregüm düvlegüm
Görür misin neler oldu (7, c. 12)*

Buraya gel, başımın mutluluğu, evimin dayanağı,
(Güzelim) evden çıkıp yürüdüğünde boyun selviyi andırır,
Kara saçların ayak bileklerinin çevresinde dolanır,
Birleşik kaşların gerilmiş yaya benzer,
Dudakların çift badem içinde sıkıdır,
Al yanakların güz elmalarına benzer,
Kavunum, tatlı meyvam, düveleğim
Görür müsün, ne oldu? (7, s. 12)

Bu soylamada *kara saçlum* gibi Türkçe şiir imajının yanısıra aktarma imajlarla da karşılaşılmaktadır. Ayrıca, sevgilinin zarif endamı da selviyle/*selvi boylum*/karşılaştırılmaktadır. Bu imaj, kuşkusuz Fars şiirine aittir.

Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinin incelenmesi ve ilk sırada Manihey Uygur şiiri olmak üzere eski Türk şiirinin imajlarıyla karşılaştırılması, Türk nazım şeklinin evrimini izleme imkânı vermekte ve Oğuz destânî soylamasının eski Türk şiirine dayandığı, islâmî kültürün etkisi altında değiştiği ve hece şiir sisteminin oluşması için elverişli zemini hazırlamış olduğu sonucuna varılmaktadır.

Hece ölçüsüyle yazılan şiirlerin ilk örnekleri Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* adlı sözlüğü sayesinde bize ulaşmıştır. Bu sözlüğün 1072-1075 yılları arasında yazıldığı düşünüldüğünde, hecenin daha önce, yani X.-XI. yüzyılların başında şekillenmiş yeni bir nazım sistemi olduğu ileri sürülebilir. Oğuz destanına göre soylama, eski Türk şiir geleneğinden heceye geçiştir ve büyük bir ihtimalle de IX.-X. yüzyıllarda oluşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

1. *İstoriya Vsemirnoy Literaturi*, Cilt 3. Moskva, 1985.
2. "Dedem Korkut Kitabı"nın yayına hazırlanması sırasında Azeri ve Türk bilim adamları nazım bölümlerini nesir bölümlerinden ayırmışlardır.
3. *Türk Dili* (Türk şiiri özel sayısı), 1986, No: 409.
4. Reşit Rahmeti Arat'ın "Eski Türk Şiiri" adlı kitabında Aprın Çor Tigin'in şiiri üç satırlık bir kıta şeklinde yer almıştır.
5. An. Linin, "K voprosam formal'nogo izuçeniya poyezii turetskih narodov", *İzvestiya Vostoçnogo fakulteta Azerbaydjanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, c. I, Bakû, 1926.
6. Aynı eser.
7. *Dede Korkut Kitabı*. Hazırlayan: Prof. Dr. Muharrem Ergin. 3. baskı, İstanbul 1986.
8. A. Bombaci, "Türkskie Literaturi. Vvedenie v isitoriyu i stil", *Zarubejnaya Türko-logiya*, M.: Nauka, 1986.
9. "Kniga moego deda Korkuta", *Oğuzskiy Geroiçeşkiy Epos*, (Akademik V.V. Bartold'un tercümesi), M-L., 1962.
10. H. Koroghlu, *Ouzskiy Geroiçeşkiy Epos*, Moskova, 1976.
11. Bibliyografyaya bu konudaki eserlerin hepsi konulmamıştır.